

*Юрків М. М.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри філологічних дисциплін
початкової освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль)*

ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ)

Сучасний учитель початкової школи повинен добре володіти усіма засобами української мови як державної. Щоденне спілкування з учнями, формування у них мовленнєвих умінь і навичок, комунікативної компетентності є одним з головних завдань нової української школи.

В українській мові дієслово як частина мови багате своїми граматичними формами. На думку багатьох мовознавців, зокрема Б. Антоненка-Давидовича, О. Семенов та ін., у нашій мові часто вживають дієслова, і це надає їй легкості вимови і мелодійності [1,5].

Останнім часом надуживають дієслівними формами на -ся. Часто від майбутніх учителів чуємо і в їхніх роботах читаємо: «Дипломна робота пишеться студентом»; «Курсова робота перевіряється викладачем»; «Проблема досліджується методистами»; «Курсові роботи затверджуються на кафедрі» тощо. Це є наслідком калькування російських мовних конструкцій, для яких такі пасивні форми є природними.

Уживаючи дієслова на -ся, треба зважати на те, як співвідноситься сама дія до особи (суб'єкта чи виконавця дії), а також об'єкта, на який вона спрямована. Часто вживають групу дієслів на позначення дії, що виходить від особи і спрямована на неї (це зворотні дієслова). Їх треба вживати із постфіксом -ся так:

1. Дія спрямована на самого виконавця (суб'єкта), наприклад : митися, голитися, одягатися, навчатися, умиватися, взуватися.

2. Дія взаємозворотна: миритися, цілуватися, обніматися, листуватися, змагатися боротися.

3. Дія, яку особа виконує у своїх інтересах, наприклад, будуватися, пакуватися, збагачуватися.

4. Дія, що вказує на постійні ознаки виконавця дії, матеріалу: метал плавиться, папір рветься, скло б'ється, собака кусається.

5. Дія, яка вказує на внутрішній стан людини, її настрій, переживання: вертітися, гніватися, сміятися, журитися, турбуватися.

Від зворотних дієслів треба відрізняти безособові дієслова. Вони мають форму тільки третьої особи однини. Наприклад, не хочеться, не віриться, не лежиться, не спиться тощо.

Отже, у нашій мові недоречно писати і говорити: «Методика застосовується» (вона не може застосовувати сама себе), треба: «Методику застосовують (застосовуємо, треба застосовувати)»; «Аналіз виконується», треба: «Аналіз виконують (виконуємо, треба виконувати)»; «Не дозволяється писати», треба: «Не дозволено (не можна) писати»; «Трави вирощуються», потрібно: «Трави, що їх вирощують» тощо.

Не відповідні нормам нашої мови і речення з дієсловами на - ся, якщо там йдеться про дійову особу в орудному відмінку. Замість вислову « Їхні розробки не сприймаються студентами», треба написати чи сказати: «Студенти не сприймають їхніх розробок».

Українській мові властиві синтаксичні конструкції з дієслівними формами на - но, - то. Їх уживають для позначення дії, у якій не називають її виконавця. Основне призначення таких конструкцій – акцентувати увагу на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві дії, що спостерігаємо в російській мові. Це є однією з особливостей нашої мови. Тому помилково писати : «Студентом написано дипломну роботу», «Нами досліджено проблему», «Ученими вивчено такі питання» і т. ін. Натомість треба : «Досліджено проблему»; «Вивчено питання». Такі ж речення знаходимо у народній творчості : «Ой у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито...».

Так само вживають ці конструкції і письменники : «Тихе поле копитами поорано» (Т. Шевченко), «Кого улещено дарами, кого утоплено в крові» (Л. Костенко).

При дієслівних формах на -но, -то природно вживати додатки в знахідному відмінку, як слушно відзначав О. Потебня. Наприклад : вироблено (що?) нову методику, виконано (що?) такі завдання, знайдено (що?) літературу, застосовано (що?) новий метод, прочитано (що?) курс лекцій тощо. Проте часто в усному і писемному мовленні майбутніх учителів трапляються такі вислови: «Нами досліджена ця проблема» або ж «Нами досліджено цю проблему», а треба «Досліджено цю проблему» чи «Ми дослідили цю проблему».

Науковці рекомендують уживати дієслівні форми на -но, -то як головні члени безособових речень замість пасивних дієприкметників, що є присудками і характерні для російської мови. Тому, наприклад, замість «Протокол буде надрукований» краще сказати чи написати «Протокол буде надруковано»,

«Магістерська робота була захищена», а треба «Магістерську роботу було захищено».

Отже, дієслівні форми на -но, -то властиві нашій мові, їх потрібно частіше вживати лише у реченнях, де явно не зазначено виконавця дії. Тому правильно говорити і писати : «Урок проведено», «Завдання виконано», «Проблему досліджено» тощо.

Чимало проблем є в уживанні таких форм дієслова, як активні дієприкметники теперішнього часу на -уч (-юч), -ач (-яч). Активні дієприкметники теперішнього часу українському мовленню не властиві, тому їх варто уникати, замінюючи іншими формами. На думку багатьох мовознавців, більшість активних дієприкметників теперішнього часу є кальками з російської мови.

Існує декілька способів заміни названих вище граматичних форм дієслів, а саме: а) прикметниками (домінуючий – домінантний, панівний; існуючий – відомий, наявний, теперішній, сучасний, наколишній; слідуєчий – наступний; діючий – чинний; б) іменниками (головуючий – голова; початкуючий – початківець; завідуєчий – завідувач; виконуючий – виконувач; в) особовими формами дієслів (інформуючий присутніх – присутніх інформує; навчаєчий дітей – дітей навчає); г) підрядними реченнями (працюєчий – який (що, котрий) працює; виконуюєчий – який (що, котрий) виконує, навчаєчий – який (що, котрий) навчає тощо).

Отже, дієслівні форми треба активно вживати, зважаючи на стилістичні особливості сучасного українського наукового мовлення.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. К.:«Українська книга», 1997. 336 с.
2. Волкотруб Галина. Практична стилістика української мови. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 256с.
4. Волощак Марія. Правильно – неправильно. Довідник з українського слово- вживання. К.: Вид. центр « Просвіта », 2003. 160 с.
5. Семенов О. М. Культура наукової української мови. Навчальний посібник. К.: ВЦ « Академія », 2010. 216 с.
6. Культура фахового мовлення : Навчальний посібник / За ред. Н. Б. Бабич. Чернівці, 2005. 572 с.
7. Курило Олена. Уваги до сучасної української літературної мови. К. : Вид-во Соломії Павличко « Основи », 2004. 303 с.
8. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: Навчальний посібник. К.: ВЦ « Академія », 2007. 360 с.
9. Український правопис. Х. : Фоліо, 2019. 348 с.